

A harmadik birodalom az Antarktison. Az 1938–39-es német Antarktis-expedíció

A harmadik birodalom az Antarktison. Ezt a már első pillantásra is egzotikusnak tűnő, figyelemfelkeltő címet viseli *Cornelia Lüdecke* és *Colin Summerhayes* műve, amely 2012-ben jelent meg Angliában, a *Bluntisham Books* és a *The Erskine Press* könyvkiadók gondozásában. A szerzőpáros¹ egy egészen érdekesítő téma feldolgozására vállalkozott: az 1938–1939 fordulóján végrehajtott német Antarktis-expedíció bemutatására. A náci Németország vezetése nem sokkal a második világháború kitörését megelőzően, a *Schwabenland* katapulthajó² fedélzetén egy kutatókból és szakemberekből álló csapatot küldött a messzi déli vizekre, egyebek mellett azzal a feladattal, hogy légi fényképezés segítségével térképezzék fel a ny. h. 12° és a k. h. 20° között elterülő antarktiszi körzetet. A Spitzbergákat is megjárt veterán sarkvidékkutató, Alfred Ritscher irányításával a tudományos stáb tagjai az út folyamán geográfiai, oceanográfiai, meteorológiai, geofizikai, biológiai és nautikai vizsgálatokat végeztek, kartográfiai munkálataik során pedig egy hozzávetőleg 600 ezer km² kiterjedésű – *Neu-Schwabenland* névre keresztelt – területet derítettek fel a levegőből, amelyből 350 ezer km²-ről

-
1. Cornelia Lüdecke a Hamburgi Egyetem oktatója, aki 2006 és 2010 között a Nemzetközi Meteorológiatörténeti Bizottság (*International Commission on History of Meteorology*) elnöki tisztségét viselte, s tudományos munkássága során a német sarkvidékkutatás történetével is foglalkozott. Colin Summerhayes 1997 és 2004 között a southamptoni Nemzeti Oceanográfiai Központ (*National Oceanographic Centre*) igazgatóhelyetteseként tevékenykedett, jelenleg pedig a cambridge-i Scott Sarkkutató Intézet (*Scott Polar Research Institute*) munkatársa. (Lüdecke, Cornelia – Summerhayes, Colin: *The Third Reich in Antarctica. The German Antarctic Expedition 1939–39*. Bluntisham Books, Huntingdon és The Erskine Press, Norwich, 2012. »A továbbiakban: Lüdecke–Summerhayes: id. m.« A könyv borítóján található ismertető.)
  2. A *Schwabenland* egy átépített teherhajó volt, amelyet egy gözkatapult segítségével alkalmassá tettek vízi leszállásra képes repülőgépek indítására. A *Lufthansa* légitársaság korábban postaszolgálati feladatok ellátására alkalmazta az Atlanti-óceánon. (Mitterhuber, Simon: *Die deutschen Katapultflugzeuge und Schleuderschiffe. Entwicklung, Einsatz und Technik*. Bernard & Graefe Verlag, Bonn, 2004. 118.)

német földrajzi nevekkell ellátott, részletes áttekintési térképet készítettek.³ Az expedíció életre hívásának valódi okai azonban jócskán túlmutattak a pusztán tudományos célú kutatásokon. A dél-atlanti vizeken zajló bálnavadászati kérdések, az Antarktisz meghódításáért zajló küzdelem és német haditengerészeti szempontok egyaránt komoly szerepet játszottak megszervezésében; utóéletét tekintve pedig a felfedezőit komoly hatást gyakorolt a jéggel fedett kontinens politikai felosztásának folyamatára is.

E különleges déli-sarkvidéki küldetés története a szélesebb közvélemény előtt – sőt, még a történészek körein belül is – kifejezetten ismeretlennek számít, ezért a munka a legmesszebbmenőkig hiánypótló alkotás. A témával kapcsolatban azonban – éppen titokzatossága miatt – minden alapot nélkülöző, vagy hiteles forrásokkal alá nem támasztott, koncepciókra épülő összeesküvés-elméletek is napvilágot láttak már,⁴ így fontos hangsúlyozni azt a máskor evidenciának számító tényt, hogy a szerzők teljes mértékben szakszerűen, tudományos igénnyel vizsgálták a tárgyalt kérdéskört. Sőt, egyik fő céljuknak éppen azt tekintették, hogy a *Schwabenland* útját övező alaptalan mítoszokat és félreértéseket végérvényesen eloszlassák. Korábban mind *Lüdecke*, mind *Summerhayes* jelentetett meg az 1938–39-es expedícióval foglalkozó tanulmányt;⁵ ezek tartalmának ismeretében megállapítható, hogy közös kötetük megírásához régebbi publikációikat vették alapul, ám mondanivaló és forrásbázis tekintetében egyaránt jelentősen kibővítették azokat. A mindössze rendkívül gyér számban létező, a kutatóút konkrét történetét tárgyaló irodalom⁶ mellett rengeteg tanulmányra, szakirodalmi mun-

3. A németek két *Dornier* típusú hidroplánt szállítottak magukkal a *Schwabenland* fedélzetén, s a légi fényképezést ezekkel a repülőgépekkel hajtották végre.

4. Ezek közé tartozik például az a legenda, amely szerint a németek a második világháború alatt egy titkos bázison – amelyet állítólagosan az 1938/39-es expedíció alatt hoztak létre – fegyverkísérleteket folytattak az Antarktison, majd 1945 után titkos háborút vívtak a szövetségesekkel a térségben. Időnként az a fantasztikus elem is felbukkan, miszerint egy tengeralttjáró fedélzetén Hitler is a Déli-sarkvidékre menekült. (Lüdecke–Summerhayes.: id. m. 103–104.)

5. Lüdecke, Cornelia.: *In geheimer Mission zur Antarktis. Die dritte Deutsche Antarktische Expedition 1938/39 und der Plan einer territorialen Festsetzung zur Sicherung des Walfangs*. Deutsches Schifffahrtsarchiv, 26. évf. (2003). 75–100.; Summerhayes, Colin – Beeching, Peter.: *Hitler's Antarctic base: the myth and the reality*. Polar Record, 43. évf. 1. sz. (2007). 1–21. Summerhayes (és az írás társszerzője, Beeching) az említett tanulmányban éppen a fent említett legendákat igyekszik megcáfolni.

6. Az expedíció történetét feldolgozó két alapvető művet maguk a németek adták ki még a második világháború alatt, elsősorban abból a célból, hogy tudományos eredményeiket saját közvéleményük előtt prezentálják – természetesen a katonai információk és a mélyebb politikai vonatkozások ismertetése nélkül. (Ritscher, Alfred.: *Deutsche Antarktische Expedition 1938/39 mit dem Flugzeugstützpunkt der Deutschen Lufthansa A. G. M. S. „Schwabenland“*, Kapitän A. Kottas, ausgeführt unter der Leitung von Kapitän A. Ritscher. Wissenschaftliche >

kára és korabeli – elsősorban német, angol és amerikai – újságcikkre történik hivatkozás a könyvben. Az elsődleges források közül a szerzők főként az expedícióvezető Alfred Ritscher hagyatékára, valamint német levéltári anyagokra támaszkodtak. A felhasznált dokumentáció kétségbevonhatatlannul jelzi, hogy az alkotás megszületését hosszan tartó és komoly feltáró tevékenység előzte meg, a Ritscher-féle iratok publikálása pedig önmagában is kiemelkedő kutatási eredménynek tekinthető.⁷ Érdekesség, hogy a bibliográfia az egyes alfejezetek végén, mindig az adott részre vonatkozik; összesített irodalomjegyzék a kötetben nem található.

Szerkezeti felépítése alapján a számos ábrával, térképvázlattal és fotóval kiegészített, keményfedeles mű négy fő fejezetre és egy igen terjedelmes, ám hasznos adatokat tartalmazó függelékre tagolódik. Nyomdai kivitelezése kiváló; borítójának előlapján egy archív fényképfelvétel látható arról a pillanatról, amikor az expedíció tagjai kitűzik a horogkeresztes zászlót az Antarktiszon, hátoldalán pedig a *Schwabenland* katapulthajó képe tűnik fel, egy *Deutsche Antarktische Expedition 1938–1939* feliratú emlékérem társaságában. Már a tartalomjegyzékből kitűnik, hogy a könyv nem csupán a felfedezőút eseménytörténetének ismertetéséről szól. Az olvasmány egyik fő erénye éppen abban rejlik, hogy a hitleri birodalom antarktisz „kalandjához” kapcsolódó legfontosabb gazdasági, politikai és katonai összefüggések is helyet kapnak benne; ráadásul ezeket logikus sorrendben, a kevesebb háttérinformációval rendelkező olvasók számára is érthető módon mutatják be a szerzők. Többek között megtudhatjuk, hogy a náci vezetés az expedíciót eredetileg a dél-atlanti térségben folytatott német bálnavadászat védelmében kezdte el szervezni,⁸ s a tudományos – kiváltképp a kartográfiai – munkálatok elsősorban azt a célt szolgálták, hogy egy várható jogvitában bizonyítsák: a felderített körzet feletti fennhatóság Németországot illeti meg, természetesen a bálnákban gazdag környező óceáni területekkel

---

und fliegerische Ergebnisse. Koehler & Amelang, Leipzig, 1942; ill. Herrmann, Ernst: *Deutsche Forscher im Südpolarmeer*. Safari Verlag, Berlin, 1941.) Az előbbi a kutatóút szakmai beszámolójának tekinthető, míg utóbbi sokkal inkább irodalmi stílusú, ismeretterjesztő olvasmány.

7. Az expedícióval kapcsolatos iratok és anyagok egy része a második világháború alatt megsemmisült. A Ritscher-hagyaték mellett a témával kapcsolatban konkrét levéltári források a Német Szövetségi Levéltár (*Bundesarchiv*) különböző részlegein lelhetők fel.

8. Az expedíció szellemi atyja a bálnavadászati kérdésekért felelős pénzügyi szakember, Helmuth Wohlthat államtanácsos volt, fő patrónusa pedig a második négyéves terv (*Vierjahresplan*) végrehajtásával megbízott Hermann Göring. Németország a korszakban a bálnaolaj egyik legnagyobb felhasználójának számított, s attól tartott, hogy Nagy-Britannia esetleg koncessziós díjak fizetésére kötelezi bálnavadászait az Antarktisz körüli vizeken. (Lüdecke–Summerhajes: id. m. 13.; 18–19.)

egyetemben. A szerzők helyesen emelik ki, hogy az egyébként számos hatalom érdekeit sértő⁹ és éppen ezért titokban megszervezett¹⁰ misszió a nemzetközi színpadon Norvégiával vezetett a leglátványosabb összetűzéshez, hiszen korábban norvég felfedezők már jártak a *Schwabenland* által célba vett zónában, azonban tevékenységük csak a partvidék bizonyos részeinek feltérképezésére terjedt ki – ellentétben a németek szisztematikus és a kontinens belsejét is érintő légi fényképezéseivel.¹¹

A könyv részletesen foglalkozik az expedíció útjának és kutató tevékenységének ismertetésével, s külön kiemelendő, hogy beszámol a legkézzelfoghatóbb katonai vonatkozásáról is. Az *Oberkommando der Kriegsmarine* – a német haditengerészet főparancsnoksága –, amely a kezdetektől fogva részt vett a manőver szervezésében, titkos utasításokkal látta el a *Schwabenland* személyzetét. Parancsba adták, hogy a visszaúton vizsgálják meg Brazília keleti partjainál, az Atlanti-óceánban fekvő két kis sziget, Trinidad és Martin Vaz környékét abból a szempontból, hogy található-e a körzetben segédcirkálók, vagy tengeralattjárók kikötésére alkalmas partszakasz. A kutatóút közvetlen végőlete – például a folytatásként számba vett, 1939/40-re tervezett, ám végül leállított küldetés tervezete –, valamint a háború utá-

9. Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok rendkívüli gyanakvással figyelt minden német manővert a világtengereken, de a harmadik birodalom politikájával egyébként szimpatizáló Argentína és Chile sem örült a *Schwabenland* felbuklásának a dél-atlanti régióban. Mindannyian egy tengeralattjárók, vagy segédcirkálók számára létrehozott német utánpótlási bázis kialakításától tartottak a térségben, ilyesmire azonban az 1938/39-es expedíció alatt bizonyosan nem került sor.
10. A németek – nem is teljesen sikertelenül – egészen a *Schwabenland* kifutásának pillanatáig azt próbálták elhithetni a külvilággal, hogy hajójuk az Északi-sarkvidék felé veszi majd az irányt. (Lüdecke–Summerhayes: id. m. 24.)
11. Amikor a *Schwabenland* 1938 decemberében útnak indult, még nem létezett hivatalosan bejelentett területi követelés az érintett körzetre. A norvég kormány azonban 1939. jan. 14-én – néhány nappal azelőtt, hogy a német katapulthajó a művelési zónába érkezett volna –, a korábbi norvég felfedezésekre való hivatkozással, *Dronning Maud Land* néven annektálta a ny. h. 20° és a k. h. 45° között elterülő, mintegy 2,7 millió km² kiterjedésű teljes szárazföldi régiót. Az Antarktisszal kapcsolatos, rendkívül összetett nemzetközi viszonyokat jól jellemzi, hogy Nagy-Britannia, Franciaország, Ausztrália és Új-Zéland csak igen vonakodva, 1939. szept. 1-jén fogadta el érvényesnek Oslo lépését. Ennek oka abban keresendő, hogy Norvégia korábban komoly vitában állt Nagy-Britanniával az Ausztrál Antarktisi Szektor nyugati határvonalával kapcsolatban, és éveken keresztül halogatta az ausztrál zóna egyértelmű elismerését. A harmadik birodalom antarktisi jelenléte azonban egyetlen hatalom számára sem volt kívánatos – ráadásul kitört a második világháború. Abszurd módon egyébként Németország azzal, hogy a *Schwabenland*-expedíció révén beleavatkozott a Déli-sarkvidék politikai felosztásának folyamatába, a második világháború elvesztése miatt végül a lehető legteljesebb mértékben „bebiztosította” Norvégia térségbeli pozícióit: hiszen a német fenyegetés megszűnt, a norvég területi igény pedig időközben nemzetközi elismerést kapott.

ni, német vonatkozású antarktisi események egyaránt említésre kerülnek a műben, ezért túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a Schwabenland-expedíció átfogó bemutatása mellett Németország egész XX. századi déli-sarkvidéki tevékenységéről képet kapunk. A témához kapcsolódó összeesküvés-elméletek cáfolata – *Colin Summerhayes* már említett korábbi tanulmányára alapozva – egy alfejezet formájában jelenik meg a kötetben, az elvégzett tudományos munkálatok részleteiről – az áttekintési térkép elkészítéséről, meteorológiai mérésekről – pedig egy külön fejezetben tájékozódhatunk. Érdemes megemlékezni a függelékről is, amely egyebek mellett olyan érdekes információkat tartalmaz, mint a kutatóút résztvevőinek teljes névsora, a német felfedezők által adományozott földrajzi nevek listája, vagy a háború előtti német bálnavadász-flotta hajóinak lajstroma.

Tekintve, hogy a könyv nem csak a történészek, hanem a szélesebb olvasóközönség érdeklődését is fel kívánja kelteni, elejétől a végéig érezhető, hogy a szerzők egyensúlyozni próbálnak a komoly szakmaiság, az olvasmányos irodalmi stílus és a közérthetőség között. A téma összetettsége és ismeretlensége miatt ebben nincs könnyű dolguk, ám alapvetően jól oldják meg feladatukat; mindössze egy esetben érzékelhető, hogy talán túlzásba esnek. A mű tartalmaz egy rövid fejezetet, amelyben az írók teoretikus kérdéseket tesznek fel. Mi történt volna, ha Norvégia nem észleli időben az antarktisi érdekeit fenyegető német veszélyt? Ha megvalósul az 1939/40-es expedíció terve? Ha nem tör ki 1939 szeptemberében a második világháború? Hasonló dilemmákon természetesen el lehet gondolkodni, mégis az a benyomásom, hogy ez az epizód nyugodtan kihagyható lett volna.

Összegzőként elmondható, hogy *A harmadik birodalom az Antarktison* saját kategóriájában egyedülálló alkotás, amelyet mind a kutatók, mind az érdeklődők haszonnal forgathatnak. Előbbiek – amellet, hogy gyakorlatilag ez az egyetlen olyan, nagy terjedelmű munka a szűkebb témakörön belül, amelynek mondanivalójára és következtetéseire bátran hagyatkozhatnak – a tartalom mellett egy átfogó forráslistát és irodalomjegyzéket is kapnak; utóbbiak pedig megismerkedhetnek a sarkvidékkutatás egy egészen különleges eseményével, s ezzel párhuzamosan bepillantást nyerhetnek a náci Németország hatalmi–politikai törekvéseinek egyik kevésbé ismert fejezetébe is.

Cornelia Lüdecke – Colin Summerhayes: The Third Reich in Antarctica. The German Antarctic Expedition 1938–39. (A harmadik birodalom az Antarktison. Az 1938–39-es német Antarktisz-expedíció.) Bluntisham Books, Huntingdon és The Erskine Press, Norwich, 2012. ISBN 978 1 85297 103 8.

Szalánczi József Krisztián